

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

David Syll

Edgärdsprocessen

- från bondedemokrati till överhetsjustis

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Uppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Elsa Trolle Önnerfors

Termin: HT 2014

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR OCH BEGREPP	4
1 INLEDNING	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Syfte och problemformulering	5
1.3 Avgränsning	5
1.4 Metod och teori	6
1.5 Material	7
1.6 Forskningsläget	7
1.7 Disposition	8
2 VAD VAR EDGÄRDSPROCESSEN ?	9
3 EDGÄRDENS UPPKOMST	11
4 FRÅN TIDIG MEDELTID INTILL NYA TIDENS BÖRJAN	13
4.1 Kyrkans påverkan	13
4.2 Statsmaktens konsolidering	15
5 EDGÄRDENS UTVECKLING UNDER 1600-TALET	17
5.1 Från bjuden ed till domareförelagd ed	17
5.2 Edens omformulering	20
5.3 Edgården avskaffas	22
6 ANALYS OCH SLUTSATS	23
6.1 Kontrollerad rättskipning	23
6.2 Reception av romersk-kanonisk rätt	24

6.3	Reception av tysk-romersk rätt	25
6.4	Centralmaktens konsolidering	27
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	30

Summary

With this essay I aim at describing the development of the use of oath-helpers in the Swedish judicial procedure. The old procedural code was based on a formal evaluation of evidence, wherein either party strengthened his claim by undertaking an oath, alone or with oath helpers. The primary function of the oath helper was -by the taking of oath- to validate the testimony of their principal. Consequently the sanctity of the oath constituted the sole warrant for the truth in the case before hand.

The origin of the oath-helpers procedure cannot be tied to any particular year but the system was well established by the enactment of the early Swedish provincial laws. During the early Middle Ages the use of oath-helpers and its formal evidence was the predominant procedural code. Subsequently the formal evaluation of evidence came to be replaced by a material evaluation. Throughout time the use of a panel increased at the expense of the oath helpers.

The essay will deal mainly with why the insititute of oath helpers arose and why it fell out of use. The use of oath helpers was formally abolished by a royal decree in 1695, nonetheless the entire 17th century had been a time of stern change as regards the Swedish judicial system. The so called judicial revolution and the consolidation of the Swedish centralpower are two factors that makes the 17th century of particular interest in this essay.

My aim of work has been to analyse the development of oath helpers in Sweden from a legal perspective. Furthermore I have tried to set forth the underlying legal structures and ideologies that influenced the old procedural code. In my work I have relied upon a legal historical method.

Sammanfattning

Det här arbetet syftar till att redogöra för utvecklingen av edgärdsmanprocessen i Sverige. Denna gamla processform byggde på formell bevis teori, där endera part styrkte sina processanspråk genom att gå ed, ensam eller i förening med edgärdsmän. Edgärdsmännens funktion var att genom sin ed intyga riktigheten av huvudmannens ed. Edens helgd fungerade alltså som den enda garanten för sanningen i målet.

Institutets uppkomst kan inte knytas till något speciellt årtal men bruket av edgärdsmän är etablerad vid de svenska landskapslagarnas tillkomst. Under tidig medeltid var edgärdsprocessen med sin formella bevisprövning den förhärskande processformen. Över tid kom den formella bevisprövningen att ersättas med materiell dito. I takt med denna utveckling vann nämndprocessen ökat insteg på bekostnad av edgården.

Mitt arbete kommer huvudsakligen att behandla varför institutet uppkom och varför det avskaffades. Edgärdsprocessen avskaffas formellt 1695 men hela 1600-talet är en tid av kraftig förändring på den svenska juridikens område. Den judiciella revolutionen och centralmaktens konsolidering i Sverige är två faktorer som medför att tyngdpunkten i arbetet är förlagt till 1600-talet.

Mitt mål med arbetet har varit att analysera edgårdens utveckling över tid och därför har jag använt mig av ett rättsutvecklingsperspektiv. Jag har vidare försökt tydliggöra de bakomliggande strukturer och idéströmningar som påverkat institutet och i arbetet använt mig av rättshistorisk metod.

Förord

Tack till morfar Erik för hjälp med korrekturläsning och för värdefulla råd.

Förkortningar och begrepp

Förutom edgärdsmanprocessen kommer institutet även betecknas; edgården, laggården, edgårdsprocessen och edgårdsinstitutet.

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Edgärdsprocessen är knappast att betrakta som särskilt välkänd och ändå har den varit den förhärskande processordningen i Sverige i över ett halvt årtusende. Institutets huvuddrag kan i korthet beskrivas som att svaranden ägde fria sig genom att gå ed på sin oskuld samt ställa upp karaktärvittnen som borgade för hans sak. Edgärdsmanprocessens formella bevisning uppstod i en rättskultur där förlikningstanken vara det centrala och försvann när rättskipningen orienterades mot materiell bevisprövning och objektiv rättvisa.¹

1.2 Syfte och problemformulering

Mitt syfte med uppsatsen är att analysera rättsutvecklingen rörande edgärdsmaninstitutet från dess uppkomst till processformens avskaffande. Jag avser därför att besvara följande frågor:

- Vilka faktorer och tendenser har påverkat tillkomsten av edgärden?
- Vilka faktorer och tendenser påverkade institutets avveckling och varför skedde det just 1695?

1.3 Avgränsning

Detta arbete syftar till att redogöra för de djupstrukturer som medför att edgärdsprocessen förändras över tid. Jag hade gärna i mån av utrymme redogjort för den svenska processrättshistorien i ett bredare perspektiv, särskilt intressant hade varit att närmare beskriva nämndprocessen eftersom den kronologiskt tar vid där edgärdsprocessen slutar. Mitt fokus i arbetet ligger dock på edgärdens förändring som processinstitut och av den

¹ Inger, Göran: *Svensk rättshistoria*, Lund 1980, s. 53.

anledningen har jag inte heller redogjort för institutets alla särdrag och egenheter. Därför kommer jag att beskriva huvuddragen i institutet och göra vissa utvikningar där det kan vara särskilt belysande.

En komparativ studie de olika landskapslagarna emellan, samt deras förhållande till landslagarna hade varit upplysande men har också ratats till följd av utrymmesskäl. Jag har vidare gjort vissa jämförelser med den norska processordningen, vilket emellertid är påkallat av bristen på utförligt empiriskt underlag från Sverige, jag syftar alltså inte till att göra någon egentlig gränsöverskridande komparation.

Eftersom min frågeställning rör edgärdens tillkomst och avveckling kommer jag tidsmässigt huvudsakligen befinna mig under tidig medeltid, och under 1600-talets senare hälft.

1.4 Metod och teori

Syftet med uppsatsen är att analysera edgärdsmaninstitutets förändringar över tid varför jag har valt ett rättsutvecklingsperspektiv. Jag kommer använda mig av den rättshistoriska metoden, och då arbetet rör ett processinstitut ligger mitt fokus i huvudsak på den inre rättshistorien, d.v.s. de rättsliga institutens historia.

Jag har försökt välja mitt analysmaterial enligt den rangordning som följer av rättskälleläran och alltså i görligaste mån utgått från urkunder. När urkundsmaterialet varit otillgängligt har jag istället utgått från juridisk doktrin. Av denna anledning bör tilläggas att jag därtill delvis tillämpat den traditionella rättsdogmatiska metoden.

Uppsatsens begreppsapparat är inte könsneutral i den meningen att jag uteslutande talar om *han* och inte om *hon*. Det beror av att rättegångens aktörer under den tid min undersökning spänner, oftast har varit män.

1.5 Material

De enda rättshistoriskt relevanta källorna från tidig medeltid utgörs av våra landskapslagar. Här har jag utgått från Holmbäcks och Wesséns översättning till modern svenska som gavs ut i fem delar mellan 1933 och 1946. Det hade förstås varit belysande för motiven bakom lagarna om det fanns förarbeten att tillgå, men så är emellertid av naturliga skäl inte fallet.

Under 1600-talet hade den judiciella revolutionen tagit fart och den statliga administrationen började vinnlägga sig om att protokollföra ärenden i allt högre grad. Detta har i viss mån öppnat för att jag kunnat ta del av officiella dokument och urkunder från kommissions- och lagstiftningsarbeten, här skall särskilt nämnas 1642 års lagkommissions principbetänkande samt Johan Olsson Dalerkarlus' (sedermera adlad Stiernhöök) reservation till densamma. Tillgången på relevanta förstahandskällor från tiden t.o.m. 1600-talet är dock i övrigt begränsad. Av den anledningen utgör merparten av mitt material juridisk doktrin.

De domstolsprotokoll som finns bevarade från 1600-talet är svårlästa och dessutom ganska svårtillgängliga. Uppsatsens begränsade tidsutrymme har gjort att jag i första hand fått lita till i doktrinen uttydda domar. Historikerna Bengt Ankarloo och Sari Nauman har sammanställt empirisk data rörande edgårdens användning under 1600-talet, vilket varit mig mycket behjälpligt.

1.6 Forskningsläget

Under nationalromantiken skrevs mycket i ämnet processrättshistoria, en tendens som emellertid svalnade under 1900-talets första decennier. Edgårdsprocessen har inte förärats någon självständig analys i doktrinen men förekommer på flera håll som ett led i processrättens utveckling. I både Sverige och Finland finns utförliga beskrivningar från slutet av 1800-talet rörande äldre processrätt. Denna aktualitetsbrist bör dock inte ha någon

nämnvärd inverkan på doktrinen trovärdighet eftersom det gått tvåhundra år sedan edgärdsmaninstitutet avskaffades.

På senare tid är det främst professor Göran Inger som ägnat edgården någon uppmärksamhet inom den svenska juridiska diskursen. Bengt Ankarloo har därtill bidragit med en artikel i ämnet och även tangerat edgården inom ramen för sin forskning rörande de svenska trolldomsprocesserna. Edgårdsprocessen har emellertid diskuterats även inom andra discipliner än den juridiska, t.ex. av genus- och socialantropologiska forskare. Dessa bidrag har också varit värdefulla i mitt arbete.

1.7 Disposition

Edgården som processform torde vara relativt okänd bland gemene man, varför jag inledningsvis helt kort skall gå igenom institutets grunddrag. Därpå följer ett kapitel om processformens framväxt, följt av två kapitel som behandlar institutets fortsatta utveckling och dess avskaffande. Avslutningsvis kommer jag i ett kapitel med analys och slutsats att återkoppla till syfte och frågeställning.

2 Vad var edgärdsprocessen?

För att förstå edgärdsmanprocessen måste man först förstå ett annat begrepp; parts ed. Parts ed syftade i äldsta tid till att tydliggöra den inställning man hade till motpartens krav. Eden var en bekräftelse av ett formellt processanspråk.² Enligt den gamla processordningen låg bevisbördan som huvudregel på svaranden. Hade man blivit instämd vid tinget var man tvungen att antingen vidgå anspråken eller fria sig genom värjemålsed. Denna ed skulle sedan, alltefter brottets art, intygas av ett antal edgärdsmän.³ Edgärdsmännen skulle befästa riktigheten av huvudmannens påstående. Edgärdsmännen var oftast tolv till antalet, men kunde vara både färre och fler. Östgöotalagen (härefter: ÖGL) ger att vid uppkommen tvist om huruvida försoningsböter blivit erlagda, svaranden skulle styrka sin ed med 13 tolfter samt en borgensman och två vittnen för varje tolfte, sammanlagt 195 personer.⁴

Edgården var alltså accessorisk och förutsatte en huvuded. Edgärdsmännen saknade positiv förpliktelse att efterforska sanningen i målet, varför deras utsagor egentligen var karaktärsutlåtanden. Lyckades det svaranden att fylla den föreskrivna edgården, var domaren tvungen att fria i målet.⁵ Edgården som bevismedel syftade till att formellt fastställa de partsdispositioner som domaren hade att lägga till grund för domen.⁶ För att kvalificera sig som edgärdsman krävdes att man var friboren, ej *öfvermage* (man måste alltså ha uppnått myndighetsåldern) samt av manligt kön.⁷ Sorterade man inte i någon av de uppräknade kategorierna kunde man inte stå i edgården därför

² Almquist, Jan Eric, Stockholm 1954, s. 48.

³ Inger, a.a. s. 62.

⁴ Östgöotalagen, dråpmålsbalken XX; Nordström, J.J. *Den svenska samhällsförfatningens historia efter de äldre lagarne till sednare hälften af sjuttonde seklet*, Helsingfors 1840, s. 737.

⁵ Almquist, a.a. 1954, s. 50f.

⁶ Uppström, W, *Öfversigt av den svenska processens historia / efter uppdrag af Nya lagberedningen utarbetad av Wilhelm Uppström*, Stockholm 1884, s. 34.

⁷ Östgöotalagen, räfsingabalken XI; Nordström, a.a. s. 731.

att man saknade generell rätts- och processhabilitet⁸ Edgården skulle vidare fyllas av män från det härad eller den lagsaga där målet var uppe för avgörande. Denna geografiska avgränsning var motiverad av att männen inom samma rättssamfund förutsattes ha bättre insikt i huvudmannens vandel och karaktär.⁹

Ett exempel från Marks härad får tjäna som illustration. Sven i Älekulla stämde den 30 oktober 1626 in Olof i Deragården för stöld vid häradsrätten. Käranden Sven saknade bevis varför svaranden Olof tilläts fästa sitt nekande vid ed och själv stå som tolfte man i edgården. Olof lyckades samla ihop edgårdsmän och eden fullgjordes varpå han blev friad.¹⁰ Härav följer den centrala frågan; varför ankommer det på svaranden att fria sig från misstanke när käranden saknar bevis för sitt rättsanspråk? För att förstå varför bevisbördan var placerad på det viset måste man förstå att bevisskyldigheten även kan betraktas som ett privilegium. Att som svarande genom ed, utan fara för motbevisning, kunna undanröja käromålet måste betraktas som förmånligt även om eden ibland behövde förstärkas av edgårdsmän.¹¹

Domstolsväsendet syftade under medeltiden snarare till att förlika tvistande släkter än till att utröna sanningen.¹² Det är i ljuset av denna rättsuppfattning man får betrakta edgården. I huvuddrag användes huvudednen (och därmed även edgården) på två sätt, antingen förelades eden av domaren (*Juramentum giudiciale*) och användes defensivt av förelagd part, eller så bjöds den av endera parten (*Juramentum delatum*) och användes offensivt för att rentvå part från rykte eller anklagelse.¹³

⁸ Nordström, a.a. s. 730.

⁹ Nordström, a.a. s. 731.

¹⁰ Marks häradsrätts domprotokoll, den 30 oktober 1626 (mål 17), återgivet i Nauman, Sari, *Från ära till skuld*, s. 62.

¹¹ Almquist, a.a. 1954, s. 47.

¹² Taussi Sjöberg, Marja, *Rätten och kvinnorna*, Stockholm 1996, s. 21.

¹³ Almquist, a.a. 1954, s. 5.

3 Edgärdens uppkomst

Edgården har varit ett gemensamt processinstitut hos de äldre germanska stamsamhällena.¹⁴ Den tidiga germanska rättsuppfattningen byggde inte på att kāranden ställde sina rättsanspråk till en överordnad myndighet, utan istället på att han trädde inför en församlad menighet och klargjorde sina krav. Att lägga fram bevis för hela menigheten bör i många fall ha varit praktiskt ogörligt. Detta bevisunderskott löstes då genom att man lät endera part styrka sina uppgifter med vissa handlingar som man förutsatte endast kunde göras av den som hade sanningen på sin sida. Ett exempel på en sådan handling var att parten förelades eller självmant åtog sig att ställa upp edgärd, dvs att övertyga ett större eller mindre antal män om det rättmätiga i ett visst processanspråk.¹⁵

Rättsordningens främsta uppgift blev därför inledningsvis att avgöra vilken av parterna som skulle ha bevisvitsordet d.v.s. vilken av parterna som hade bevisbördan. Här vill jag påminna om att de tidiga bevismedlen inte tjänade som materiellt underlag för domaren (d.v.s. de syftade inte till att hjälpa honom utröna sanningen i målet) utan bara var formenliga partsdispositioner som domaren hade att foga sig efter. Då parternas processanspråk oftast stod i motsatsförhållande till varandra är det naturligt att endast det ena kunde utgöra den grund som domaren hade att utgå ifrån.¹⁶ Bevismedlens ensidighet tydliggör här återigen varför vitsordets placering hos svaranden är att betrakta som en förmån.

Edgärdsmännens ursprung kan spåras i den *fejderätt* där man vid liden oförrätt samlade ihop ättmän och vänner och vann upprättelse genom blodshämnd. Efter hand växte fram ett bruk att göra förlikningsförsök inför en av menigheten tillsatt nämnd innan man till äventyrs gick över på

¹⁴ Nordström, a.a. s. 647 & s. 732.

¹⁵ Afzelius, Ivar, *Om parts ed såsom processuellt institut*, Uppsala 1925, s. 24.

¹⁶ Afzelius, a.a. s. 25f.

våldsanvändning.¹⁷ Framträdandet inför denna nämnd bör emellertid snarare ha tjänat till att befästa styrkeförhållanden än att klarlägga sanningen i målet. När parterna nu möttes inför nämnden hade man med sig sina respektive ättemän. Rättshistorikern J.E. Almquist har anfört att denna äldsta rättegångsform hade karaktären av en strid i legala former,¹⁸ och i de tidigaste anglosaxiska lagarna föreskrivs t.o.m. att edgärdsmännen skulle infinna sig i full stridsmundering inför nämnden.¹⁹

Ättemännen var här en skyddsgarant för parten om det skulle komma till våldsanvändning, och som bevismedel tjänade ännu huvudsakligen partens egen ed. Edens helgd värderades högt, men man insåg att den inte alltid kunde garantera uppgiftens sanningshalt, varför man i vissa viktiga mål krävde att partseden styrktes genom andras försäkran.²⁰ Här kom nu de ändå närvarande ättemännen väl till pass.

¹⁷ Nordström, a.a. s. 647f.

¹⁸ Almquist, a.a. 1954, s. 47.

¹⁹ Nordström, a.a. s. 648.

²⁰ Afzelius, a.a. s. 26.

4 Från tidig medeltid intill nya tidens början

4.1 Kyrkans påverkan

I den äldre litteraturen framförs ofta att den svenska rättsordningen bottnar i en urgermansk rättsgemenskap. Senare forskning har emellertid tydliggjort att de germanska stammarna redan under tidig medeltid recipierat den romerska rätten.²¹ När den romersk-kanoniska rätten sedan gör sitt intåg i det svenska rättslivet genom katolska kyrkans framväxt syns dock den första stora receptions vågen av en samordnad kristen rättskultur. Under tidig medeltid stod förhandlingsprincipen i centrum för lokalsamhällets rättsskipning. I takt med att Sveriges administrativa indelning tog form utvecklades ett domstolsväsende knutet till häraden. I dessa domstolar fanns två processformer; edgärdsmanprocessen och nämndprocessen, varav den förra var klart dominerande.²²

Edgärdsmanprocessen byggde helt på uppfattningen om edens helgd, dvs att man genom att gå eden pantsätter sin själ. Bevismedlet är alltså nära förknippat med de religiösa övertygelser som genomsyrade mer eller mindre hela samhället under tidig medeltid.²³ Både huvudmannen och edgärdsmännen kunde hållas ansvariga för mened, varför flera eder ansågs tillförlitligare än en.²⁴ Den kyrkliga domsmakten existerade parallellt med den världsliga och var i många avseenden dess direkta förebild. Kyrkans jurisdiktion och processordning återspeglas huvudsakligen genom landskapslagarnas kyrkobalkar men även genom samtida synodalstatut. Vid Skänninge möte 1248 fastslogs att svenska kyrkan skulle följa den romersk-

²¹ Nygren, Rolf, *Vad är egentligen "riktigt svenskt" i den svenska rätten?* i *Svensk juristtidning* 1998 s. 103ff.

²² Inger, a.a. s. 61f.

²³ Almquist, a.a. 1954, s. 49.

²⁴ Afzelius, a.a. s. 26.

kanoniska lagstiftningen. Domkapitlen i Sverige kom därigenom att fungera som underrätt i en instansordning där domar kunde överklagas till kardinalskollegiet i Rom och ytterst genom appellation till påven.²⁵

Edgärdsmännen svor en sannhetsed (*Juramentum veritatis*) rörande omständigheter de inte visste något om. De intygade att huvudmannen ”*svoor rene och eig men*”²⁶ men saknade samtidigt positiv undersökningsplikt rörande sakförhållandet. Risker för mened blir stor när riktigheten av viss omständighet baseras på ett allmänt karaktärsomdöme. Denna brist i processinstituten påtalades och kritiserades av påven Honorius II i ett brev till ärkebiskopen i Lund redan 1218.²⁷

I takt med att kyrkan vann större inflytande i det svenska samhället fick edgärdsmanprocessen alltmer stå tillbaka för nämndprocessen. Nämndprocessen kan spåra sitt ursprung i den romersk-kanoniska rätten och dess inkvisitoriska processförfarande.²⁸ Nämndprocessen i Östgötalagen uppvisar t.ex. tydliga likheter med den inkvisitoriska process som förordades av påven Innocentius III på fjärde lateransynoden 1215.²⁹ Det utmärkande särdraget i den inkvisitoriska processen var att domaren aktivt bidrog till att utröna sanningen i målet. Nämnden hade precis som edgärdsmännen, till en början utsetts *ad hoc*, men när medeltiden led mot sitt slut utsåg man vanligen en permanent nämnd för hela lagsökningen (alla tre ting). Nämndens uppgift var att genom materiell prövning avgöra sakfrågan, varefter domaren hade att avgöra rättsfrågan.³⁰ Den inkvisitoriska processens genomslag torde vara motiverat av att kyrkan i sin kamp mot kätteri snarare vinnlade sig om att utröna den objektiva sanningen än om att förlika tvistande släkter.³¹

²⁵ Almquist, a.a. 1954, s. 31.

²⁶ Östgötalagen, dråpmålsbalken III; Nordström, a.a. s. 629.

²⁷ Inger, a.a. s. 63.

²⁸ Almquist, a.a. 1954, s. 50.

²⁹ Inger, a.a. s. 63.

³⁰ Inger, a.a. s. 64f.

³¹ Ankarloo, Bengt, ”*Kommentar til Hans Eyvind Naess*” i Historisk tidskrift nr 2 1991, s. 213.

Under senmedeltiden blev påverkan från den romersk-kanoniska rätten än mer påtaglig genom receptionen av den legala bevisteorin. Härefter skiljde man mellan fullt bevis (*Probatio plena*), halvt bevis (*Probatio semiplena*) och indicier. Två vittnen utgjorde fullt bevis, ett vittne halvt. Den legala bevisteorin hindrade domaren från att utöva fri bevisprövning och reducerade honom till en teknisk komponent i rättsapparaten.³²

4.2 Statsmaktens konsolidering

Vid den nya tidens början sammanställde Olaus Petri sina domarregler var han påtalade att rättens främsta uppgift var att utröna den objektiva sanningen. Detta synsätt var förhållandevis nytt i Sverige och Olaus Petri var antagligen influerad av den tysk-romerska rättskulturen som dominerade på kontinenten. Tyskland var sedan länge starkt påverkat av *corpus iuris civilis*.³³

Ursprungligen hade tinget fungerat som det centrala organet för böndernas lokala självstyre. Menigheten valde bland sig en bonde att leda förhandlingarna, men den reella domskapaciteten låg hos folket självt. Efterhand utvecklades en folknämnd som fick representera menigheten vid tinget.³⁴ Centralmakten stärktes under senmedeltiden, vilket bl.a. yttrade sig genom att domarämbetena i varje härad tillsattes av kungen.³⁵ Till en början hade häradshövdingens ämbetet utgetts som en förläning till frälset, närmast att betrakta som ett profant prebende. Häradshövdingarna uppbar arvode från tinget men dömde sällan själva, istället utsågs ställföreträdande lagläsare. Lagläsarna var ofta juridiskt oskolade och deras inkompetens kan ha bidragit till receptionen av den legala bevisteorin.³⁶ Jag skall senare återkomma till varför lagläsarnas inflytande i rättskipningen har betydelse

³² Almquist, a.a. 1954, s. 51.

³³ Taussi Sjöberg, a.a. s. 21.

³⁴ Taussi Sjöberg, a.a. s. 17.

³⁵ Almquist, a.a. 1954, s. 51.

³⁶ Almquist, a.a. 1954, s. 51; Inger, a.a. s. 140.

för edgården. Fram till 1600-talets början var folknämnden ändå relativt stark i förhållande till domaren, vilket kan förklaras av de vikarierande lagläsarnas juridiska okunskap.³⁷

För att centralisera makten var förlikningstanken otjänlig som rättesnöre, sökandet efter den objektiva sanningen var något som passade en stark centralmakt bättre. Under 1500-talet vann de materiella bevismedlen allt större insteg på bekostnad av edgårdsprocessen, vilket i doktrinen har förklarats som ett led i centralmaktens strävan att bryta ner den bondedemokratiska släktmakten.³⁸ Det blev även tydligt att edgårdsprocessen fungerade sämre för de individer som stod utanför lokalsamhället (t.ex. nyinflyttade eller olika minoritetsgrupper), varför ordningen gynnade de starka och försvagade de redan svaga.³⁹

Under senmedeltid och framförallt under 1600-talet kom tydliga kontinentala influenser att färga den svenska rättsordningen. Sverige upplevde under denna tid en judiciell revolution med en tydlig professionalisering och byråkratisering av hela rättsapparaten. Genom den judiciella revolutionen tillkom också den nya instansordningen och inrättandet av hovrätterna.⁴⁰ Nämndprocessens ökade inflytande i den svenska rätten under 1600-talet samt den legala bevisteorins insteg visar tydligt på den svenska receptionen av tysk-romersk och romersk-kanonisk rätt.⁴¹

³⁷ Taussi Sjöberg, a.a. s. 19.

³⁸ Taussi Sjöberg, a.a. s. 22.

³⁹ Nauman, a.a. s. 68; Taussi Sjöberg, a.a. s. 22.

⁴⁰ Nygren, a.a. s. 107.

⁴¹ *Den svenska juridikens uppblomstring under 1600-talet* (red. Göran Inger), Stockholm 1984, s. 309.

5 Edgärdens utveckling under 1600-talet

5.1 Från bjuden ed till domareförelagd ed

Inom det bondedemokratiska lokalsamhället fanns ingen tydlig skiljelinje mellan civil- och brottmål, i bägge fallen stämde anklagad in av den part som fått utstå rättskränkningen. Genom statsmaktens konsolidering och kyrkans frammarsch uppmärksammades även andra än individuella intressen såsom skyddsvärda. Staten får härigenom tydliga incitament till att för egen del beivra vissa lagöverträdelser.⁴² Denna förändring av synen på rättskipningen gav bl.a. upphov till att bruket av ed förändrades.

Historikern Bengt Ankarloo har undersökt förekomsten av edgärd i Västbo härad åren 1624-49. Han menar att edens karaktär under denna period förändrats avsevärt. Ankarloos tes är att den bjudna eden är förbunden med förlikningstanken och att det sker en gradvis transformering mot domareförelagd ed i takt med utvecklingen av en statsabsolutistisk rättsapparat.⁴³ Till en början användes eden som en offensiv processhandling i syfte att försvara en persons heder och ära.⁴⁴ Ett exempel får tydliggöra detta. På Mark härads sommaring 1616 erbjöd sig Jens Börgesson i Fagerhult att själv jämte elva män gå ed på att han inte stulit pengar från Nils Rus och dennes hustru. Målet var inte anhängiggjort av Nils Rus och varken han eller hustrun sade sig misstänka Jens Börgesson. Jens tilläts likväl gå värjemålsed och kunde därigenom offentligt rentvå sig från det rykte som måste ha cirkulerat i bygden.⁴⁵ Att misstänkt part på egen

⁴² Taussi Sjöberg, s. 21f.

⁴³ Ankarloo, a.a. s. 215.

⁴⁴ Nauman, a.a. s. 71.

⁴⁵ Marks häradsrätts domprotokoll, den 3 juni 1616 (mål 9), återgivet i Nauman, a.a. s. 67.

hand anhängiggör mål och själv bjuder edgärd var den vanligaste orsaken till processinstitutets användning i Västbo härad 1624-49.⁴⁶

Efterhand skedde en förändring av institutet, och eden började i högre grad föreläggas än tidigare. Från att ha varit ett frivilligt rättsmedel använt av part för att offentliggöra sin oskuld blev det nu istället ett av centraladministrationen pålagt tvångsmedel som misstänkliggjorde den anklagade. Det faktum att en förelagd ed misstänkliggjorde huvudmannen fick till följd att allt färre var beredda att stå i edgården.⁴⁷ I den mån huvudmannen misstänkliggjordes drabbade samma öde de män som ville borga för hans oskuld.

Denna tes stärks vid en jämförelse med hur edgården användes i Norge. Den norska eden har redan i 1600-talets början antagit formen av domareförelagd ed, detta då centraladministrationen stärkts något tidigare i Norge än i Sverige.⁴⁸ Hans Eyvind Naess har vid en undersökning av edgårdens utbredning i Stavanger län 1617-56 visat att i hela 70 % av de fall där svaranden ådömdes edgärd, målet förlikts utanför rätten. I hälften av de fall som gick tillbaka till andra tinget i lagsökningen föll edgården.⁴⁹ Även i Norge medför alltså den ökade utbredningen av domareförelagd ed att allt färre edgårdsmän är villiga att borga för huvudmannen, och att edgården allt oftare misslyckas.

Som ett uttryck för hur den bjudna eden (offensiva) påverkade tillsättningen av edgården kan nämnas att samtliga partsutfästa edgärder som förekommer i Ankarloos undersökningsmaterial från Västbo härad 1624-49 lyckades.⁵⁰

⁴⁶ Ankarloo, a.a. s. 219.

⁴⁷ Nauman, a.a. s. 74f.

⁴⁸ Ankarloo, a.a. s. 214.

⁴⁹ Naess, Hans Eyvind, "Mededsinstituttet. En undersøkelse av nektelsesedens utbredelse og betydning i norsk rettsliv på 1600-tallet". I: *Historisk tidskrift nr 2* 1991 s. 200f.

⁵⁰ Ankarloo, a.a. s. 218.

Det sammanlagda antalet edgärder minskade också efterhand under 1600-talet, vilket framgår av den statistik Ankarloo sammanställt rörande edens kronologiska fördelning i Västbo härad 1624-49.

Period	Antal
1624-1630	32
1631-1636	13
1637-1643	4
1644-1649	3

Källa: Ankarloo, Bengt, "Kommentar til Hans Eyvind Naess", i Historisk tidskrift nr 2 1991, s. 220.

Samma tendens kan märkas i Sari Naumans sammanställning av edgärdsprocessens användning i Marks härad. Under åren 1610-53 förekom edgärdsprocessen i 132 mål, jämfört med 13 mål under åren 1653-76.⁵¹ I takt med att edgärdens användning minskade kom allt fler mål att ställas under nämnd, och processordningen ändrade därför karaktär och gick i riktning mot materiell bevisprövning.⁵²

Den förändrade användningen av edgärdsprocessen sammanfaller tidsmässigt med att häradshövdingarna i större utsträckning agerar tingsförrättare i sina respektive lagsagor, d.v.s. användandet av lagläsare går tillbaka. Denna tendens kulminerar när Carl XI låter stadfästa en lag som föreskrev att häradshövdingarna måste vara bosatta inom sina respektive lagsagor.⁵³ Denna omorganisering av administrationen var ett led i den

⁵¹ Nauman, a.a. s. 72.

⁵² Inger, a.a. s. 64.

⁵³ Schmedeman, Johan, *Kongl. Stadgar, förordningar, bref och resolutioner, ifrån åhr 1528. In til 1701 angående justitiae och executions-ährender, med een förteckning på stadgarne främst, och ett fullkommeligt orda-register efterst wid wercket öfwer thes: Innehåld; uppå hans kongl. May:Tz allernådigste befalning och privilegier, til thet almäne bästas tjenst, och hwars och ens särskilte nytto, sålunda med flijit samlade, och genom trycket i dagzljuset befordrade*, del II Stockholm 1706, s. 715.

judiciella revolutionen under 1600-talet.⁵⁴ Häradshövdingarna tenderade i högre grad än lagläsarna vara juridiskt skolade, och bland rättslärdade överlag fanns en skeptisk inställning till edgärden som processform.⁵⁵ Skepticismen kan förklaras av att rättsutbildningen i stor del ägde rum utomlands, företrädesvis i Tyskland. Den tyska rättsordningen var som nämnts tydligt färgat av den romerska rätten, och uppvisade en mer reserverad hållning gentemot bruket av edgärd. Påverkan av tysk rätt under första halvan av 1600-talet var så omfattande att man i realiteten kan tala om en andra kontinentaleuropeisk receptions våg.

I Marks härad gjorde häradshövdingen sin entré som tingsförrättare 1653, ett år som i den ovan anförda statistiken markerar skiljelinjen mellan edgärds- och nämndeprocessen.⁵⁶ 1653 är ett viktigt årtal även i en annan bemärkelse, detta år förändrades nämligen edgärdsmännens ed.

5.2 Edens omformulering

Ursprungligen hade både huvudmannens och edgärdsmännens eder varit av typen *Juramentum veritatis*. Man kan utgå från att huvudmannen hade insikt i sakförhållandet i målet, men edgärdsmännen var inga vittnen och deras utsagor saknade i regel materiellt bevisvärde. Risker för mened blir påtagliga när man avger sanningsed helt utan vetskap om aktuella rättsfakta. Systemets felmarginer noterades av Olaus Petri: ”där som ofta gånges lag, där ske ock ofta falska eder”.⁵⁷ Olaus Petri ger även uttryck för de rättslärdas reserverade hållning gentemot edgärdsmännens nakna försäkran. Han förordade att domaren skulle efterfråga dem ”som lagmän (lagmän är en annan beteckning på edgärdsmän⁵⁸) äro, vad skäl de veta därmed, och om

⁵⁴ Modéer, Kjell Åke, *Historiska rättskällor i konflikt. En introduktion i rättshistoria*, Stockholm 2010, s. 120ff; Inger, a.a. s. 114f.

⁵⁵ Nauman, a.a. s. 64.

⁵⁶ Nauman, a.a. s. 71.

⁵⁷ Olaus Petris domarregler, regel nr 28.

⁵⁸ Nordström, a.a. s. 762.

de hava varit med, och kände honom obrottslig, eller ock annan liknelse hava därtill, där de kunna svärja uppå”.⁵⁹

Under 1600-talet kritiserade Johan Stiernhöök edgärdsmaninstitutet i en reservation till 1642 års lagkommissions principbetänkande. Han konstaterade att edgärdsmännen löpte en stor risk när de pantsatte sina själar för riktigheten av huvudedden utan att ha insikt om omständigheterna i målet. Stiernhöök förordade att edgärdsmännens ed inte skulle omfatta en sanningsförsäkran utan bara avse en försäkran om god tro och påtalade även institutets generella brister.⁶⁰ 1653 lagfästes så förändringen av edgärdsmännens ed från att ha varit *Juramentum veritatis* till att bli *Juramentum credulitatis*. Denna förändring skedde genom försorg av samme Stiernhöök som i egenskap av revisionssekreterare utarbetade drottningens Kristinas straffordning från 1653.⁶¹

Sari Nauman har anfört att edens omformulering gjorde menigheten uppmärksam på risken för mened, och att edgärdens fokus skiftade från att upprätthålla huvudmannens heder till att utröna sanningen i målet. Där man tidigare gått sannhetsed för att garantera någons heder, gick man nu istället en godtrohetsed där man intygade vad man trodde var sant samtidigt som man fick acceptera risken att huvudedden var falsk. Nauman menar att edgärdens nya tvetydighet fick lokalsamhället att tappa förtroendet för institutet, vilket i kombination med häradshövdingarnas intåg på tingen bidrog till edgärdens minskade användning.⁶²

⁵⁹ Olaus Petris domarregler, regel nr 32.

⁶⁰ Almquist, J.E. *Handlingar rörande 1642 års lagkommission, dess förutsättningar och verksamhet, med inledning och kommentar av Jan Eric Almquist*, Lund 1937, s. 125.

⁶¹ Schmedeman, Johan, *Kongl. Stadgar, förordningar, bref och resolutioner, ifrån åhr 1528. In til 1701 angående justitiae och executions-ährender, med een förteckning på stadgarne främst, och ett fullkommeligt orda-register efterst wid wercket öfwer thes: Innehåld; uppå hans kongl. May:Tz allernådigste befallning och privilegier, til thet almäne bästas tjenst, och hwars och ens särskilte nytto, såhunda med flijt samlade, och genom trycket i dagzljuset befordrade*, del I, Stockholm 1706, s. 295f.

⁶² Nauman, a.a. s. 76.

5.3 Edgården avskaffas

Edgårdsprocessen avskaffades slutligen genom den nya rättegångsordning som trädde i kraft 1695.⁶³ Att edgården då redan länge varit ifrågasatt följer bl.a. av 1642 års lagkommissions principbetänkande där det sägs ” att suspectus eller den berychtade måste afläggia een sanningzeedh, men de andre hans befrijelses- eller eedgärsmän juramentum credulitatis (...) emädhan Gudh sielf uthi åtskillige Schriftenes rum hootar meeneedare och hans namnps missbrukare hårdeligen straffa”.⁶⁴ Kommissionen anför vidare att domaren överhuvud inte bör ålägga svaranden fria sig med ed om det inte föreligger åtminstone halv bevisning.⁶⁵ Den legala bevisteorins inverkan på edgården blir härmed påtaglig.

Ankarloo driver tesen att edgårdsprocessen är nära förbunden med den symmetriska förhandlingsrättsvisa som utmärker det bondedemokratiska lokalsamhället och att basen för detta processinstitut försvinner när centraladministrationen tar över rättskipningen.⁶⁶ Att edgårdens användning successivt minskat under 1600-talet stöds av den forskning som Ankarloo och Nauman företagit i Västbo respektive Marks härad.⁶⁷ Det empiriska underlaget sträcker sig emellertid endast fram till 1676 varför det saknas material som stärker tesen under 1600-talets sista två decennier. Det ter sig emellertid troligt att edgården även under sistnämnda period endast förekommit i mycket begränsad utsträckning, och att edgårdsmännen egentligen redan försvunnit ur praxis vid det formella avskaffandet 1695.⁶⁸

⁶³ Schmedeman, a.a. del II, s. 1429.

⁶⁴ Almquist, a.a. 1937, s. 125.

⁶⁵ Almquist, a.a. 1937 s. 126f.

⁶⁶ Ankarloo, a.a. s. 215.

⁶⁷ Nauman, a.a. s. 72; Ankarloo, a.a. s. 216.

⁶⁸ Ankarloo, a.a. s. 215f.

6 Analys och slutsats

6.1 Kontrollerad rättskipning

I äldre litteratur har edgärden framhållits som ett gemensamt processinstitut hos de äldre germanska rättsstaterna, föranlett av en samstämmig syn på bevisningssystemets syfte och funktion. Senare doktrin invänder emellertid mot uppfattningen att edgärden uppstått i en isolerat germansk kontext. Den kontinentaleuropeiska kulturfären genomsyrades redan under tidig medeltid av romersk-kanoniska idéströmningar vilket i mitt tycke talar emot en begrepps bild där de två rättskulturerna är helt åtskilda. Oberoende av om man kan tala om en egen urgermansk rättstradition eller ej har processrätten följt en viss utvecklingslinje i dessa områden.

Edgärden uppstod i ett lokalsamhälle präglad av ett primitivt rättsmedvetande. Till en början neutraliserades rättskränkningar genom självhämnad men efterhand gick utvecklingen mot en mer kontrollerad rättskipning. Där man vid en liden oförrätt tidigare vann omgående upprättelse genom blodshämnd gjorde man nu först förlikningsförsök inför en parts gemensam nämnd. Parterna medförde emellertid sina respektive ättemän till tinget, för att mer handfast realisera sina processanspråk i de fall förlikning inte kom till stånd. Parts ed utgjorde den huvudsakliga bevisningen, och edens helgd var det enda som garanterade utsagans sanningshalt. Den potentiella risk för missbruk som följer av att parts utsagor tillmäts huvudsakligt bevisvärde balanserades genom att man i viktigare mål krävde att ett antal utomstående borgade för riktigheten i huvudmannens anspråk. Med utomstående avsågs här endast att personerna inte själva hade partsställning varför de medföljande ättemännen fyllde en berättigad funktion även när det inte kom till våldsanvändning.

6.2 Reception av romersk-kanonisk rätt

Våra landskapslagar är ordnade efter romersk-kanoniskt mönster, varför man kan tala om en första receptions våg redan kring år 1200. Sverige var en etablerad kyrkoprovinc och som sådan anknöt man till den kontinental-europeiska rättsbildningen efter andligt mönster. Katolska kyrkans grepp om samhället genomsyrade hela statsbildningen. Den kyrkliga administrationens geografiska indelning i stift efterhärmdes av kungamakten. I stiftet domde domkapitlet under ledning av biskopen, i häraden domde nämnden under ledning av häradshövdingen.

Den andliga domsmakten existerade parallellt med den världsliga och kom att lämna tydliga avtryck. Kyrkans jurisdiktion återspeglas i samtida synodalstatut men framförallt i landskapslagarnas kyrkobalkar. Att den andliga lagstiftningen kom att nedtecknas jämte civil lagstiftning tyder på kyrkans starka ställning. Genom Skänninge möte kom Sverige definitivt att inlemmas i den katolska rättsgemenskapen och här slogs fast att svenska kyrkan skulle följa romersk-kanonisk lag.

Processrätten uppvisade emellertid religiösa förtecken långt innan den första romersk-kanoniska receptions vågen. Bruket av järnbörd och liknande ordalier är genom uttryckligt omnämnande i landskapslagarna att betrakta som obsoleta redan kring år 1200. Genom detta omnämnande kan man dock sluta sig till att gudsdomar i äldre tid haft bevisverkan. Edgärdsprocessen kom sedermera att utgå från en i grunden kristen värdeetik och bevismedlet legitimerades genom den rådande uppfattningen om edens helgd. Denna processrättens moraliska slagsida öppnade för ett missbruk av institutet. Incitamenten att begå mened ökade rimligen i takt med för brottet aktuell straffsats, varför man för grövre brott ställde upp krav på att ett antal edgärdsmän skulle borga för huvudedens riktighet. Det materiella bevisunderskottet och risken för missbruk hyfsades med förpantning av både huvudmannens och edgärdsmännens själar. I denna kontext blev så edgården den förhärskande processordningen.

Det bör även ha legat i kyrkans intresse att eden omformulerades för att på så vis minska risken för mened. Rättskipningen är dömd att snedvridas om riktigheten av viss omständighet endast baseras på ett allmänt karaktärsomdöme. Denna hos edgärden inneboende risk kunde i de fall eden svors falsk, innebära själens eviga lidande. Den bevistyngd som följer av att flera eder är tillförlitligare än en, måste från kyrkans synpunkt viktas mot ökat själsligt lidande för det fall huvudedden är falsk.

Vad gäller kyrkans inverkan på edgärdens avskaffande kan följande anföras. Edgärdsman- och nämndprocessen hade existerat parallellt under lång tid men den senare kom bl.a. genom kyrkans försorg att konkurrera ut den förra. Nämndprocessens ursprung kan spåras i det romersk-kanoniska inkvisitionsförfarandet och institutets ökade användning markerar övergången från formell- till materiell bevisprövning. Domstolens funktion som förlikningsinstrument avtog genom receptionen av den andliga rätten och förhandlingsprincipen fick lämna väg för sanningsprincipen. Den inkvisitoriska processens genomslag kan vara motiverat av att kyrkan i sin kamp mot kätteriet snarare vann sig om att utröna den objektiva sanningen än om att förlika tvistande släkter.

6.3 Reception av tysk-romersk rätt

Under 1600-talet skedde en andra receptionsväg av romersk rätt, denna gång från Tyskland. Efter att Gustav Vasa stängt Uppsala universitet under reformationen skolades istället juristerna på kontinenten, företrädesvis i Tyskland. När juristerna sedan återvände till Sverige hade de med sig rättsliga influenser som i vissa fall kontrasterade bjärt mot den samtida svenska rättsuppfattningen.

Den judiciella revolutionen medförde inrättandet av hovrätterna i Sverige. Kring 1600 var de svenska stads- och landslagarna föråldrade och tjänade inte sitt syfte. De rättslärdade fyllde då ut glappen med tysk-romersk rätt.

Denna andra receptions våg var alltså inte resultatet av ny lagstiftning utan följde av hovrätternas praxis. Hovrätternas skeptiska hållning gentemot edgården kan så förklaras i hovrättsrådets kontinentaleuropeiska skolning. Den tyska påverkan på svensk lagstiftning syns t.ex. när man betraktar att handelsbalken i 1734 års lag realiter är en kodifiering av hovrätternas tyskromerskt präglade praxis. 1734 års lag är resultatet av 1686 års lagkommissions trägna arbete. Den internationella påverkan märks även i lagbokens systematisering som följer romerskrättsligt mönster.⁶⁹

För att till fullo förstå hur Tyskland påverkade Sverige under 1600-talet kan man betrakta tyska språkets användning i rätten. Under äldre tid hade rättsliga urkunder och officiella dokument företrädesvis skrivits på latin. Efter hand vann tyskan ökat insteg. Efter Gustav II Adolfs erövring av baltstaterna och de nordtyska provinserna blev tyskan ett väletablerat riksspråk. Här kan anekdotiskt inflikas att Sveriges största stad vid denna tid var den tyskspråkiga staden Riga och att mål från dess underrätt överklagades till Svea hovrätt där mål avgjordes och dom avkunnades på tyska.⁷⁰

Att den tyska rättskulturen med sina romerskrättsliga förtecken medfört förändringar i synen på edgården styrks bl.a. av att häradshövdingarnas inträde på tinget kring 1650 följs av en kraftig nedgång av antalet utdömda edgärder. De lärda tingsförrättarnas skeptiska hållning till edgården torde kunna förklaras av den tysk-romerska rättskulturens förkärlek till materiell bevisprövning, i vilken de fostrats under sina studieresor.

⁶⁹ Nygren, a.a. s. 105f.

⁷⁰ Nygren, a.a. s. 107.

6.4 Centralmaktens konsolidering

Ursprungligen hade tinget varit den lokala menighetens forum för tvistlösning, både för kriminal- och civilrättsliga mål. Bönderna utsåg bland sig en representant att leda förhandlingarna, men den dömande makten låg hos menigheten. Att låta ett helt lokalsamfund avkunna dom bör ha varit en ganska omständlig process varför en representativ folknämnd över tid växte fram. I äldre tid var de olika landskapen mer eller mindre självstyrande och någon faktisk statsenhet existerade inte.

Staten började ta fast form under senmedeltiden och landskapen inlemmades i dess administration. En i mitt tycke rimlig förklaring till den ökande statsinterventionismen står att finna i existensen av yttre hot. 1600-talet är en period där Sverige mer eller mindre oupphörligen är involverat i krig, ofta med flera kontrahenter samtidigt. Krigen kostade mycket pengar och krävde ett fungerande utskrivningssystem. Skatteuppbörd och utskrivning för militärtjänstgöring krävde en disciplinerad administration, varför staten fick upp ögonen för vad som hände på lokal nivå.

För att möjliggöra en centralisering av rättskipningen krävdes att fokus på tingen skiftade från förlikning och formell bevisprövning till utletande av den objektiva sanningen och materiell bevisprövning. Av denna anledning kan edgärdens minskande användning under perioden ses som ett led i statens konsoliderings- och disciplineringssträvanden. I det bonde- demokratiska lokalsamhället gjordes ingen egentlig åtskillnad mellan civil- och brottmål eftersom förlikningsprincipen i bägge fallen endast syftade till att jämka parternas motstående intressen. Genom kyrkans inflytande och statens ökade maktanspråk kom även andra än individuella intressen att uppmärksammas. Mot denna bakgrund skall man alltså betrakta statens incitament att för egen del beivra olika lagöverträdelser.

Genom att edgärdsmännens ed skiftade form från *Juramentum veritatis* till *Juramentum credulitatis* och att den gick från att utfästas av part till att föreläggas av domaren, kom edgården att få en ny funktion i den sociala kontexten. Ursprungligen hade edgården utgjort ett frivilligt rättsmedel som användes för att markera parts ära och oskuld. Genom förändringen kom eden istället att fungera som ett av centraladministrationen pålagt tvångsmedel som indikerade skuld hos huvudmannen. Skuld implicerades genom att edgärd utdömdes, denna ordning kom att stå i gräll kontrast till tidigare praxis. En förklaring till den minskade användning som noterats i praxis under 1600-talet⁷¹ bör vara att edgärdsmännen riskerade att misstänkliggöras i samma utsträckning som den huvudman för vars oskuld de borgade. I linje med vad Nauman anfört om menighetens inställning till edens förändring anser jag att fokus därmed skiftade från att upprätthålla huvudmannens heder till att utröna den objektiva sanningen. Edgården hade tidigare varit en garant för parts heder där edgärdsmännen ovillkorligt borgade för huvudmannen. Genom omformuleringen gav edgärdsmännen istället en ed där man intygade att man höll något för sant, men samtidigt fick acceptera att huvudedden också kunde vara falsk. Edgårdens syfte förfelades när den inte gav uttryck för ett absolut stöd, tvetydigheten medförde att menigheten tappade förtroende för institutet.

Edgårdens avskaffande 1695 kan förklaras av att den symmetriska förhandlingsrättvisan som utmärkte det bondedemokratiska lokalsamhället försvunnit när centraladministrationen tog över rättskipningen. Jag funderar emellertid på om förhållandet också kan vara det omvända. Vid det formella avskaffandet av edgården har bruket sedan länge fallit ur praxis, i det fallet genomför staten alltså en förändring vars innebörd menigheten redan skickat sig efter. Möjligen kan menighetens avoga inställning till edgården efter edens omformulering ha medfört en omdaning av processordningen genom påverkan underifrån. Denna tes kan förklara utvecklingen efter 1653, men de empiriska data som finns rörande edgården indikerar att användningen minskat stadigt även före detta år. Edgårdens minskade användning före

⁷¹ Se not 50-52.

1653 kan istället förklaras av att parts ed gick från att ha varit utfäst av huvudmannen till att bli förelagd av domaren. Därmed upphörde edgärden att vara ett offensivt tillgrepp för part. Att bruket av edgärden avtog till följd av denna förändring av processinstitutet stärks av Eyvind Naess' undersökning av edgärdens utbredning i Stavanger län 1617-56. Förändringen mot domareförelagd ed hade skett tidigare i Norge än i Sverige vilket resulterade i att merparten av de utdömda edgärdena i undersökningsperioden misslyckades (eller att parterna förliktes utanför rätten).

Menighetens starka ställning på tinget inom lokalsamhället kan liknas vid en tidig form av demokratisk representation. Rättskulturen hade lekmanmässiga förtecken och systemets ohotade ledord var förhandling och förlikning. I denna kontext uppkom edgärden som ett fredligt medel i syfte att förekomma våldsanvändning. Institutets formella bevisteori rimmade emellertid illa med den moderna rättsuppfattning som under senmedeltiden tog form genom kontinentaleuropeisk reception. Edgärdens definitiva avskaffande måste även betraktas i ljuset av den rättskulturella omdaning som följde av att lokalsamhällets lekmanjustis gradvis övergavs till förmån för en centraliserad och elitär rättsapparat.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Lagar och lagförslag

Schmedeman, Johan: *Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner, ifrån åhr 1528. in til 1701 angående justitiæ och executions- ährennder, med een förteckning på stadgarne främst, och ett fulkommeligit orda-register efterst wid wercket öfwer thes: Innehåld; uppå hans kongl. May:Tz allernådigste befallning och privilegier, til thet almänne bästas tienst, och hwars och en särskilte nytto, sålunda med flijt samlade, och genom tryckiet i dagzhuset befordrade, del I Stockholm, 1706.*

Schmedeman, Johan: *Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner, ifrån åhr 1528. in til 1701 angående justitiæ och executions- ährennder, med een förteckning på stadgarne främst, och ett fulkommeligit orda-register efterst wid wercket öfwer thes: Innehåld; uppå hans kongl. May:Tz allernådigste befallning och privilegier, til thet almänne bästas tienst, och hwars och en särskilte nytto, sålunda med flijt samlade, och genom tryckiet i dagzhuset befordrade, del II Stockholm, 1706.*

Olaus Petri, ”Domarregler”. I *Sveriges rikets lag* (utgiven av: Johan Munck) 2014.

”Östgöotalagen”. I Holmbäck & Wessén, *Svenska landskapslagar /tolkade och förklarade för nutidens svenskar*, Stockholm 1933-1946.

Litteratur

Afzelius, Ivar, *Om parts ed såsom processuellt institut*, 3:e upplagan, Uppsala 1925.

Almquist, Jan Eric, *Den svenska processrättens historia*, 5:e upplagan, Stockholm 1954.

Almquist, Jan Eric, *Handlingar rörande 1642 års lagkommission, dess förutsättningar och verksamhet / med inledning och kommentar utgivna av Jan Eric Almquist*, 1:a upplagan, Lund 1937.

Ankarloo, Bengt, ”Kommentar til Hans Eyvind Naess”. I *Historisk tidsskrift* nr 2 1991.

Den svenska juridikens uppblomstring i 1600-talets politiska, kulturella och religiösa stormaktssamhälle (redaktör: Göran Inger), Stockholm 1984.

Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, 4:e upplagan, Malmö 1997.

Modéer, Kjell Åke, ”Vad är rättskultur? Om vår tids skolstrid vid juridisk fakultet”. I: *Rätten: en festskrift till Bengt Ankarloo* (redaktör: Lars M Andersson), Lund 2000.

Naess, Hans Eyvind, ”Mededsinstituttet. En undersøkelse av nektelsesedens utbredelse og betydning i norsk rettsliv på 1600-tallet”. I: *Historisk tidskrift nr 2* 1991.

Nauman, Sari, ”Från ära till skuld. Bönder och överhet i edgården”. I: *Scandia, Tidskrift för historisk forskning*, band 77, häfte 1, 2011.

Nordström, Johan Jakob, *Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia; efter de äldre lagarne till sednare hälften af sjuttonde seklet*, Helsingfors 1840.

Nygren, Rolf, ”Vad är egentligen ”riktigt svenskt” i den svenska rätten?”. I: *Svensk juristtidning* 1998.

Taussi Sjöberg, Marja, *Rätten och kvinnorna: från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500-1600-talet*, Stockholm 1996.

Uppström, Wilhelm, *Öfversigt af den svenska processens historia / efter uppdrag af Nya lagberedningen utarbetad af Wilhelm Uppström*, Stockholm 1884.